

(پہلی بار) گلستان ہنر

ابوالفضل ساوجی

(۱۳۱۲-۱۳۲۸ ق. ۵)

دکتر حمیدرضا قلیچ خانی

میرشناسه: قلیچ‌خانی، حمیدرضا، ۱۳۴۷-.	کتاب: ۲۴.
عنوان و نام پدیدآور: ابوالفضل ساوچی/حمیدرضا قلیچ‌خانی،	ابوالفضل ساوچی
مشخصات نشر: تهران: پیکره، ۱۳۹۶.	دکتر حمیدرضا قلیچ‌خانی
مشخصات ظاهری: ۷۲ ص: مصور (رنگی).	با همکاری مریم
فروست: گلستان هنر: ۲۴.	دبیر مجموعه: دکتر علی‌اصغر مرزایی‌نم
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۷۲۸-۸۰-۳	گرافیک: مهدیه ابوالحسن
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا	چهارستان: خشاران فقهی
موضوع: ساوچی، ابوالفضل بن فضل‌الله، ۱۲۵۰- ۱۳۱۲ ق.	مترجم بخش انگلیسی: دلارام کاردار سهران
موضوع: خوشنویسان ایرانی	چاپ نخست: ۱۳۹۶
موضوع: Calligraphers, Iranian	شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
ردیف: ۱۷۱۳۹۶/۲۵/۴ NK۳۶۲۹	قیمت: ۲۰۰۰۰ تومان
ردیف دیوبنی: ۷۴۵/۶۱۹۶	لیتوگرافی: نقش‌سبز - چاپ و صحافی: مبینا
بارکد: ۴۹۰۰۳۹۶	نشر پیکره: تهران، خیابان آزادی، ابتدای آذربایجان، پلاک ۱۱
	تلفن: ۶۶۰۳۸۲۱۹ فکس: ۶۶۰۳۸۲۲۶
	www.peikarehpub.ir
	E-mail: info@peikarehpub.ir

مجموعه‌ی «گلستان هنر» در راستای شناخت و معرفی گذشته‌ی فرهنگی و هنری کشور بزرگ و هنرپرور ایران، ضمن ایجاد می‌کوشد تا با تکیه بر مستندات و تازه‌ترین پژوهش‌های علمی، اطلاعات بدیعی را در معرفی و تحلیل آثار هنرمندان گمنام یا کمتر شناخته شده‌ی هنرهای تجسمی به دست دهد.

ارجاعات دقیق، رعایت یکدستی در شیوه‌ی نگارش، پیراستگی متون و بهره‌مندی از تصاویر باکیفیت از اصولی است که هنرپژوهان ملزم به آن خواهند بود.

فهرست

۶	پیش از هر چیز
۹	نیاکان ابوالفضل ساوچی
۱۵	زندگانی و هنر ابوالفضل
۲۳	رقم‌های ابوالفضل و رقم‌های مشابه با دیگران
۳۲	کار خوشنویسی ابوالفضل
۴۰	پی‌نوشت و منابع

این پژوهش را به اهالی مهریج روی‌های - حقان تقدیم می‌کنم و لازم می‌دانم از تشویق و مساعدت جناب آقای حسین محمودی‌فر، ریاست اداره‌ی فرهنگ و ارشاد اسلامی ساوه، و آقای محمد شریعت بهادری سیاست‌گذاری کنم.

پیش از هر چیز

در دوران دبستان یادم هست که در آغاز سال تحصیلی، بیشتر آموزگاران از تکتک بچه‌ها می‌پرسیدند که اهل کجایی و با این‌که بیشتر آن متولد تهران بودیم، از شهر یا روستای پدر و نیاکامان نام می‌بردیم. برخی از معلم‌ها به جای آن سؤال تکراری، مثلاً می‌پرسیدند که: قلیچ‌خانی! اهل ساوه‌ای؟ و من غالباً بدون توضیح این‌که نیاکامان اهل روستای جوشقان در میان ساوه و همدان هستند، مرم به علامت تأیید تکان می‌دادم؛ چراکه در آن روزها آزادراه‌ها و مربندی‌های کنونی نبود و در سفرهای تابستانی به جوشقان باید از جاده قدیم، وارد شهر ساوه می‌شدیم و سپس هفتاد کیلومتر به سوی همدان طی طریق می‌کردیم. همین نکته نوستالژی کودکی مرا از ساوه تاریخی و مسجد جامع و مناره‌ی کهن آن سامان داده بود تا همیشه سبب به هنرمندان و سخنوران و مشاهیرش، هم‌چون سلمان ساوجی، نعم مسعود ساوجی و دیگران احساس خوشایندی داشته باشم.

در میان خوشنویسان گرانقدر دوره‌ی قاجار، خاندان دانشمند و فرهیخته‌ای هست که از دوران صفوی تا دوره‌ی معاصر مسلسل‌اندرونسل، هنرمند و سخنور و دانشمند بوده‌اند. خاندان ساوجی، خاندانی اصیل و خادمی کم‌نظیر در تاریخ ایرانند که پرداختن به علم و ادب، نیازمند پژوهش‌های درازآهنگ است و در این اوراق، تنها به یکی از مشاهیر خوشنویسی، سخنوری و طبابت دوره‌ی ناصرالدین‌شاه قاجار یعنی میرزا ابوالفضل ساوجی می‌پردازیم.

این خاندان از نوادگان حسن‌خان و مرتضی‌قلی‌خان شاملو هستند و گویا نوادگان مرتضی‌قلی از هرات به ساوه مهاجرت کرده و از این‌رو نسبت عبدالله از «شاملو» به «ساوجی» تغییر یافته و سپس این نسبت به فرزندش، فضل‌الله، و از وی به ابوالفضل رسیده است و با این‌که از اوایل دوره‌ی قاجار ساکن پایتخت شده‌اند، هم‌چنان نسبت ساوجی را حفظ کرده‌اند.

چنان‌که گفته شد، خوشنویسی و سخنوری را در این خاندان می‌توان موروثی دانست و افزون بر آن طبابت نیز در این خانواده نسل‌اندرونسل رواج داشته است و علاوه بر عبدالله (پدر بزرگ میرزا ابوالفضل ساوجی)، فرزندان، میرزا فضل‌الله و میرزاموسی از طبیبان بزرگ دوره‌ی خویش در دارالخلافه‌ی تهران بودند و همین نکته سبب گشت تا ابوالفضل نیز از این دانش بهره‌مند باشد و در کنار آفرینش‌های هنری، به طبابت نیز بپردازد. این فرهیختگی تا

فرزند نامدار میرزا ابوالفضل، یعنی استاد ذبیح بهروز نیز هم‌چنان ادامه داشته است.

میرزا فضل‌الله، پدر ابوالفضل ساوجی، خود از خوشنویسان نامدار دوره‌ی قاجار است و بیش از کتابت‌های پُرکار، همانند اسدالله شیرازی در سیاه‌مشق‌نویسی، از استادان برجسته‌ی اوایل قاجار به‌شمار می‌رود. از این‌رو در این پژوهش افزون بر ابوالفضل، احوال و آثار فضل‌الله ساوجی نیز در حد بضاعت مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است.

ابوالفضل ساوجی در سال ۱۲۴۸ ق. دیده به جهان گشود و خوشنویسی را نزد پدرش آموخت. نخستین نسخه‌ی تاریخ‌دار نشان می‌دهد که وی از چهارده‌سالگی به شکل جدی به کتابت پرداخته و با نبوغ ذاتی خویش در جوانی به شهرت رسیده است، چنان‌که در دست‌نوشته‌های معتبر آن‌زمان از خوشنویسی، سخنوری و طبابت وی به نیکی یاد شده است؛ از این‌رو به‌زودی در نظر ناصرالدین‌شاه به جایگاه خاصی دست یافت و نگارش کتیبه‌های ارزشمند آن دوره از جمله: کتیبه‌های تالار آینه‌ی کاخ گلستان و کتیبه‌های شکل‌شاه در جاده‌ی هراز به وی سپرده شد. در کنار این خدمات، پادشاه وی را به‌عنوان یکی از مؤلفان دانشنامه‌ی ارزشمند نامه‌ی دانشوران به‌عنوان نویسنده و وی افزون بر نویسندگی، ناظر بر تألیف دیگر مؤلفان نیز بوده است.

میرزا ابوالفضل در سال ۱۲۸۰ ق. درگذشت و پیکرش را در گورستانی که امروزه به نام «سرایان» معروف است، در انتهای خیابان مصطفی خمینی، ضلع جنوبی چهارراه مولوی در جنوب تهران، به خاک سپردند.

این کتاب، نخستین پژوهش مستقل درباره‌ی ابوالفضل و خاندان ساوجی از منظر کتابت و خوشنویسی است و تمامی اسناد و مدارک شناخته‌شده از احوال و آثار ابوالفضل معرفی و بررسی شده و علاوه بر آثار خوشنویسی، به سخنوری و تألیفات وی نیز اشاره شده است. آثار برجای‌مانده از وی به سه دسته‌ی نسخه‌های خطی و مرقعات، قطعه‌ها و کتیبه‌ها تقسیم شده و کوشیده‌ایم تا تک‌تک آثار را تا حد ممکن از نزدیک دیده و مشخصات کامل آن را گزارش کنیم.

حمیدرضا قلیچ‌خانی

بهار ۱۳۹۶